

ELS CAMINS ROMEUS DE MONTSERRAT (SEGLE XI – 1850)

ASSUMPTA MUSET I PONS
MIQUEL VIVES TORT

Pròleg

El llibre que teniu a les mans us endinsarà, com m'ha endinsat a mi, en el món desconegut dels pelegrinatges, dels romeus, dels camins per on transitaven, de la fe cristiana i dels cultes a unes determinades imatges. El llibre ens transporta, en definitiva, a una època del nostre passat històric, quan Montserrat va esdevenir un destacat centre de pelegrinatge i els nostres pobles els punts d'arribada d'aquests viatgers, des d'on començaven l'ascens pels costeruts camins de la muntanya, fins arribar al monestir on els esperava una Verge que obrava molts miracles i a la qual hom confiava les seves penes i desitjos.

Gràcies al treball de M. Vives i A. Muset tenim l'oportunitat de conèixer els orígens i les identitats de molts d'aquests pelegrins. Alguns venien de terres llunyanes; d'altres, de les diverses comarques catalanes; i molts més dels pobles i les viles del voltant.

Hi trobarem noms destacats, entre ells, la majoria dels reis catalano-aragonesos, a part d'ambaixadors, dignataris estrangers, nobles i funcionaris; però també romeries populars que hi anaven en pelegrinatge per demanar un favor a la Moreneta en moments de necessitat, en uns casos, o per a complir vots de poble, un cop aconseguit el favor, en altres.

Els que venien per mar arribaven a Barcelona; els que venien caminant des de Compostel·la i altres ports i ciutats de la Península es concentraven a Igualada; els que pujaven per la banda de Tarragona i el Garraf, ho feien a Vilafranca del Penedès; i els que baixaven dels Pirineus i la Catalunya Central, a Manresa. M. Vives ens explica els diferents recorreguts que unien aquestes ciutats amb el peu de la muntanya, mentre que A. Muset, per la seva banda, s'encarrega dels viaranys montserratins: el camí de

can Maçana, el de la Costa de Collbató, el de l'Àngel de Monistrol i el de Marganell.

Us deixo, doncs, que transiteu, viatgeu i cavalqueu entre els paràgrafs d'aquesta obra per uns senders esdevinguts camins d'excursionistes, escaladors i visitants, però que durant segles van ser vies de pelegrinatge i penitència. Uns camins que cal conèixer i conservar perquè són una herència dels nostres avantpassats i perquè tenim l'obligació de deixar-ho en llegat als nostres descendents.

RAFEL GALVÁN I RODRÍGUEZ
Primer tinent d'alcalde i regidor de cultura
Ajuntament del Bruc

PART I

EL SECRET DE MONTSERRAT

Introducció

El monestir de Santa Maria de Montserrat és de tots els monestirs benedictins fundats a Catalunya el que ha tingut un creixement més tardà i, a la vegada, el que ha arribat a un més alt fervor popular, fins a convertir-se en els darrers segles en una de les imatges més representatives de la tradició catalana. Es pot dir que no hi ha hagut una altra entitat, ni religiosa ni laica, ni un altre indret del país que hagi impactat amb més força en l'imaginari col·lectiu del poble català.

Hi ha cenobis benedictins, com Santa Maria de Ripoll, Sant Cugat del Vallès o Sant Pere de Roda, que són més antics, que van ser fonamentals en la formació nacional de Catalunya i que van posseir en el seu moment una gran influència política, econòmica i també cultural. Més tard, els reis de la Corona d'Aragó van patrocinar l'arribada de nous ordes religiosos, com els cistercencs de Santes Creus i de Poblet o els cartoixans d'Escaladei, però cap d'aquests monestirs ni cap altre, antic o modern, no ha tingut ni l'expansió ni la continuïtat en el temps que ha experimentat el monestir de Montserrat.¹

Es tracta d'un monestir que ha tingut gairebé sempre una forta dependència d'un poder exterior: en els primers segles com a priorat forà del monestir de Ripoll, i, a partir del segle XVI, com a integrant de la Congregació d'Observants de Valladolid. D'altra banda cal dir també, que tot i que va gaudir del patrocini reial, aquest mai assolí el mateix nivell que Poblet o Santes Creus, que acolliren les despulles dels monarques de la Corona d'Aragó.² Malgrat tot, però, Montserrat s'ha convertit en un centre de religiositat, de cultura i d'identitat nacional. I així s'ha mantingut durant segles, fins i tot després de la destrucció completa que va patir el 1812, quan l'exèrcit napoleònic, literalment, no hi va deixar pedra sobre pedra. Poc

més tard, el liberalisme triomfant, malgrat l'oposició de l'església, va dur a terme la desamortització dels béns eclesiàstics que va anorrear la majoria dels monestirs, fins i tot els que no havien resultat afectats per la guerra. En canvi, la recuperació de Montserrat es va dur a terme en aquest moment i va ser immediata, profunda i espectacular, i va comptar tant amb la contribució dels dirigents polítics, econòmics i intel·lectuals com amb el suport de les persones senzilles. Aquesta diligència i aquesta unanimitat són clarament un senyal que el nom de Montserrat, la seva muntanya i el seu monestir tenien un lloc en el sentiment popular.³

Hom podria perfectament preguntar-se on resideix el secret de la permanència de Montserrat en el temps i en el seu esplendor, econòmic i polític, primer; cultural i emocional, més tard; i sempre religiós. El tema és complex i ni tan sols no ho intentarem esbrinar, però sí que voldríem fer algunes precisions que defineixin, encara que sigui breument, tot allò que Montserrat ha estat i és.

1. Montserrat: lloc d'eremitisme, monestir i centre de pelegrinatge

No es pot veure Montserrat tan sols com un monestir qualsevol, semblant a tants d'altres que hi ha escampats per la geografia europea des de l'edat mitjana. Montserrat és quelcom més. Si més no, i tal com el seu nom indica, és una muntanya; i una muntanya força diferent de la resta. A més, pel seu propi aïllament, també és un centre de cristianització molt interessant i molt antic. Valgui només com exemple la seva tradició eremítica i la seva marededeu trobada que, a més, és una *verge bruna* que té un complex llegendari. També és un monestir amb una història molt llarga i interessant; però sobretot és un santuari i un centre de pelegrinatge conegut arreu del món.

2. Un emplaçament feréstec

Malgrat que la llegenda digui que els penyals de Montserrat es van esquinçar en el mateix moment en què Crist va expirar al Calvari,⁴ la realitat és que les formes espectaculars del massís són el resultat de processos geològics que han originat un tipus de paisatge individualitzat, conegut en geomorfologia com a relleu montserratí. El seu origen es troba en la sedimentació ocasionada per antics cor-

rents d'aigua que van formar unes capes de conglomerats calcaris que inclouen gran quantitat de còdols. En aixecar-se, aquestes roques han estat objecte d'una forta erosió. D'una banda, un sistema reticular de diàclasi ha format una sèrie de masses rocoses prismàtiques, que la força de l'aigua i del vent han tornat cilíndriques i han anat aïllant les unes de les altres.⁵ L'exemple més notable de l'estadi final d'aquestes roques és el conegut Cavall Bernat.

No totes les elevacions rocoses de Montserrat són tant característiques. El conjunt de la muntanya, però, és espectacular i la diferència, i molt, de les serres del seu entorn. Es podria dir que no hi ha viatger o pelegrí que, en pujar a Montserrat, no resti fortament impressionat per aquest relleu tan extraordinari.

De fet, es tracta d'un massís singular, fora del comú, que sembla més feréstec del que és en realitat. Si hom es para a pensar una mica, el monestir de Montserrat és situat en un lloc muntanyós, però molt diferent dels penyals dels Pirineus amb neus gairebé permanents. El cim de Sant Jeroni, el més alt de la muntanya, només té 1.200 metres d'altura i el complex monacal és situat només a uns 800 metres. La sensació de trobar-se en un lloc elevat ve imposada pel fet que és la serra més alta dels encontorns i, concretament, la part del monestir dona al bell mig de la plana del Llobregat, la qual cosa reforça encara més aquesta sensació.⁶

De veritat que és un lloc apartat, i en època medieval encara ho devia semblar més. Aquí hi havia el límit dels comtats d'Osona i de Barcelona, i també dels bisbats de Vic i de Barcelona; i encara avui en dia hi ha el límit entre les comarques del Baix Llobregat, el Bages i l'Anoia. Realment semblava un lloc solitari, fet gairebé expressament per al recolliment d'eremites i gent que volgués fugir del món. Però tampoc és el lloc més aïllat que hom pugui imaginar-se. Només cal pensar que Montserrat es troba situada entre quatre de les ciutats més influents de Catalunya: Barcelona, Terrassa, Manresa i Igualada, que ja eren força importants a l'edat mitjana.

Dels relats dels viatgers que han pujat a Montserrat al llarg dels segles, des del principi de tot es veu que tenen consciència d'accedir a un lloc agrest i perillós, on l'arribada al cenobi només es pot fer suportant nombrosos entrebancs i sortejant innumbrables riscos.⁷ Per dir-ho d'una manera planera, és el lloc ideal per a identificar-lo amb el desert bíblic. Avui, després de dos segles i escaig de muntanyisme, coneixem força bé les dificultats de l'ascensió a peu des de

Collbató o des de Monistrol fins a l'abadia. La pujada pot arribar a ser penosa per aquells que no estan acostumats a caminar massa, però en cap cas es pot parlar, en els camins actuals, de passos estrets on es corre el risc de despenyar-se. Tampoc els camins antics, almenys els principals, no deuriem ser gaire més perillosos. La dificultat es trobaria a pujar a llocs d'algun burret o mula per gent que no hi estava avesada i en la impossibilitat, fins a ben entrada l'edat moderna, de pujar-hi amb carro.

3. Un centre d'eremitisme

La situació i l'aspecte del lloc devia cridar forçosament l'atenció dels ascetes. De fet, les primeres esglésies documentades es pensa que eren petites cel·les eremítiques.⁸ El mateix nom de Monistrol fa referència a un petit monestir —*monasteriolum*— del qual no se sap res.⁹

Una vegada establert el monestir de Santa Maria de Montserrat a l'interior de la muntanya, sabem que aquest centre es complementà amb l'habilitació de nombroses ermites escampades pels voltants. A finals del segle XV s'estabilitzà el nombre d'aquestes cel·les i es regulà l'accés dels anacoretes. Les parts de la muntanya on es troben les ermites són dues, separades pel torrent de Santa Maria, el qual passa per davant del monestir. A la banda de Collbató hi ha la regió de Tebes, amb les ermites de Sant Joan, Sant Onofre, Santa Caterina, Sant Jaume i Santa Magdalena; i a la banda de Monistrol s'estén la Tebaida, amb les ermites de Sant Antoni, Santa Anna, Sant Benet, Sant Salvador, Santíssima Trinitat, Santa Creu i Sant Dimes. La més allunyada de totes era la de Sant Jeroni, al costat mateix del cim més alt de la muntanya. Històricament, i fins a la destrucció provocada per l'ocupació francesa, el monestir tingué cura de les ermites i dels ermitans, tot procurant el seu sosteniment, vigilant la seva conducta i regulant la forma d'accés a l'eremitisme.¹⁰

Amb tot, s'ha de procurar no confondre els ermitans amb els monjos, dels quals estaven totalment diferenciats. Els relats dels viatgers anoten, com una altra de les meravelles de la muntanya, l'existència precisament d'aquests ascetes i molts d'ells no es conformen a visitar el monestir i rendir culte a la Mare de Déu, sinó que també visiten les ermites i conversen amb els seus estadants.¹¹

4. Un monestir pròsper

La funció religiosa d'aquest indret, que té un primer moment amb l'eremitisme, es veié reforçat amb la presència dels monestirs. El primer dels quals tenim notícia certa és el de Santa Cecília de Montserrat. Fou fundat l'any 942 al vessant septentrional de la muntanya pel clergue Cesari, que en fou el primer abat. Si bé les expectatives de l'abat Cesari respecte a l'arquebisbat de Tarragona es diluïren ben aviat, Santa Cecília subsistí com a cenobi independent fins l'any 1504, en què fou incorporat al de Santa Maria de Montserrat.

El monestir de Santa Cecília a finals del segle XVIII. (Dibuix de Pere Pau Montaña i Francesc Renart, 1790, BM, ms. 1137).

El de Santa Maria és documentat l'any 930 com una dependència de Ripoll, que havia rebut com a llegat un conjunt de quatre petites esglésies situades a la muntanya de Montserrat. El fundador

del monestir, però, fou l'abat Oliba de Ripoll, el qual, en resoldre un plet amb Santa Cecília, creà el *coenobium Sanctae Mariae de Monteserrato* l'any 1025. En un primer moment tenia una dependència directa de Ripoll. Més tard, el 1082, ja disposava d'un prior propi, anomenat Ramon.¹² L'expansió del nou monestir fou lenta però imparable i aviat la marededeu de Montserrat és coneguda a una banda i altra dels Pirineus, tal com ho demostra el fet que, a mitjan segle XIII, Alfons el Savi de Castella li dediqui algunes de les seves *Cantigas*.¹³

Després d'incrementar espectacularment el seu patrimoni feudal durant el segle XIV, el monestir es convertí en abadia el 1409 i immediatament entrà a formar part de les Corts de la Corona d'Aragó.¹⁴ Amb tot, el 1493 i amb l'excusa d'una reforma monàstica, Ferran II el Catòlic l'incorporà a la congregació de San Benito el Real de Valladolid. Amb l'arribada de monjos castellans el monestir visqué un període de conflictes que finalment es resolgueren amb un arbitratge, que va consistir en l'alternança en l'abadiat de monjos catalans i castellans.¹⁵ Durant la Guerra del Francès les forces patriotes fortificaren la muntanya, que fou presa a l'assalt pels francesos, que destruïren el monestir i les ermites. Aquest podria haver estat el final de la història de Montserrat, ja que a la destrucció dels edificis i de tot el que contenien —obres d'art, riqueses i documentació—, s'hi va afegir la dissolució de la pròpia congregació benedictina pocs anys després. De fet, i com a conseqüència de la desamortització i l'exclaustració dels monjos, el monestir va romandre tancat entre 1835 i 1844.¹⁶

5. Un centre de pelegrinatge

Que Montserrat hagi estat un centre eremític i un monestir i, alhora, un lloc pintoresc, no implica que també hagi de ser necessàriament un lloc de pelegrinatge. Hi ha molts monestirs famosos, com Sant Cugat del Vallès, que han tingut la seva àrea d'influència, però que mai no han rebut quantitats significatives de pelegrins. I a la inversa, hi ha grans llocs de pelegrinatge, com Sant Jaume de Galícia, que mai no han estat monestirs.

Com que la intenció d'aquest estudi és glossar la importància de Montserrat com a centre de pelegrinatge durant gairebé mil anys, caldrà analitzar detingudament què és el que els pelegrins venien

buscant, què era el que hi trobaven, com es va originar aquesta tradició i de quina manera es va desenvolupar.

6. Pelegrinatges i romeries

Els pelegrinatges i les romeries, ja siguin individuals o col·lectives, són fenòmens presents a totes les èpoques, cultures i religions. En els seus orígens, els *pelegrins* eren els fidels que anaven a Galícia i els *romeus* els que es dirigien cap a Roma. Amb el temps, però, hom tendí a confondre ambdós termes, de manera que finalment tant els *pelegrinatges* com els *romiatges* van esdevenir marxes de més o menys durada, que poden obligar el *pelegrí* o *romeu* a caminar durant mesos, o potser anys, i a travessar regions estranyes i països desconeguts abans d'arribar a la seva destinació. En la pràctica, doncs, tant el *pelegrí* com el *romeu*, evoquen la imatge d'una persona devota que camina cap a un santuari, llunyà o proper, on hi ha una imatge o una relíquia a les quals s'atribueix la capacitat d'obrar miracles i que hom venera. El fidel, en definitiva, fa el viatge, que pot ser més curt o més llarg, amb l'objectiu de demanar favors personals o col·lectius, en unes ocasions, o bé complir alguns vots o penitències, en altres.

Perquè existeixi el fenomen dels pelegrinatges cal, també, que hi hagi una nebulosa de centres religiosos amb prestigi i als quals hom reconegui aquest poder sobrenatural; així com una xarxa de camins que garanteixi l'arribada dels fidels a aquestes destinacions sagrades; una infraestructura d'hostals, hospitals, ermites, esglésies i monestirs que els atengui durant el seu recorregut, tant en l'aspecte corporal com en l'anímic; i un ambient que propiciï i premii aquest tipus de vivències.¹⁷

L'Europa medieval, amb les seves pors, misticismes i indefensions davant de les adversitats materials —cataclismes, fams, guerres o pestes— i espirituals —fi del món, infern o Anticrist— que permanentment assetjaven els mortals, va confiar la salvació del cos i de l'ànima dels seus ciutadans a l'església, en general, i a Jesucrist, la Verge i els sants, en particular. Per poder accedir a la seva intercessió calia anar fins als santuaris on es guardaven aquelles imatges sagrades o aquelles relíquies venerades, que havien esdevingut famoses gràcies als miracles que obraven. Els pelegrinatges, però, no tan sols s'expliquen pel fervor religiós, tan característic de l'època, sinó

també per l'esperit aventurer i la curiositat per conèixer noves terres per part de determinats individus, o fins i tot, per les ambicions personals d'altres.¹⁸

Durant l'edat mitjana es va consolidar un tramat de santuaris al capdamunt dels quals hi havia la tríada més sagrada del cristianisme: Jerusalem i Roma, on els primers pelegrinatges es remunten al segle IV dC, i Sant Jaume de Compostel·la, que s'hi afegí al segle IX, després de l'aparició miraculosa del cos d'aquest apòstol.¹⁹

Aquest elenc tan selecte es va veure complementat amb l'aparició de nombrosos focus de devoció nous, sovint comunicats entre ells, que van formar una nebulosa dispersa que vorejava els principals camins de pelegrinatge, coronava muntanyes i poblava valls arreu d'Europa. La catalogació dels nous centres de culte variava en funció de la quantitat i la qualitat de miracles que el seu titular concedís i, també, del ressò que d'això se'n fes. De manera que entre els petits santuaris —ermites, capelles i esglésies rurals— d'àmbit local i comarcal, que atenien els precés dels pagesos de les rodalies, i els tres grans centres de devoció abans esmentats, sorgeix una àmplia gamma de centres de culte amb prestígis i capacitats d'atracció diverses. Alguns s'acabaran consolidant com a llocs devocionals de primer ordre, capaços d'atraure fidels i visitants d'arreu. Aquest és, precisament, el cas del monestir de Santa Maria de Montserrat.²⁰

ASSUMPTA MUSET I PONS
MIQUEL VIVES TORT

PART II

ELS CAMINS ROMEUS FINS A LA MUNTANYA
DE MONTSERRAT

1. El camí romeu de Barcelona a Montserrat, pel Llobregat

1.1. *Un camí entre una ciutat i una muntanya*

El camí de Barcelona a Montserrat és singular respecte a tots els altres camins romeus. Mentre aquests es formen a partir d'una confluència de rutes que recullen pelegrins de tots els indrets de Catalunya i de molt més enllà i es van engrossint quan més a prop estan de la muntanya, aquell és una via directa que uneix dos indrets molt concrets: la ciutat de Barcelona i el monestir de Montserrat.

Des de l'època comtal, la relació entre Barcelona, la capital comtal, i Montserrat ha estat directa. La llegenda de fra Garí, una de les faules fundacionals del Santuari, remet a l'època més antiga de la Catalunya comtal.²¹ Fra Garí era un ermità que vivia en una cova de Montserrat i era tanta la seva fama de sant que Guifré II, el comte de Barcelona, li portà una filla, Riquilda, perquè l'assistís. Una vegada caigut en pecat, i morta i deshonrada la princesa, Garí es recloué en una vida de penitència absoluta amagat a la seva cova. Però, molts anys després, fou descobert per uns caçadors i portat a Barcelona on el mateix fill del comte Guifré, un nen de tres mesos, li digué amb veu clara que Déu ja l'havia perdonat.

És cert que és només una llegenda, però històricament existí una Riquilda, filla del comte Guifré II, i una altra Riquilda, filla del comte Borrell II, casada amb el vescomte Udalard I, senyor del castell de la Guàrdia, que feu donació al monestir de Montserrat de la quadra de Sant Miquel, situada a la mateixa muntanya.²² Aquesta relació entre el casal de Barcelona i Montserrat, i de rebot entre la ciutat i el monestir, continuà i, fins i tot, s'accentuà en els segles següents.

De fet, i tal com podrem comprovar més endavant, foren freqüents els pelegrinatges a Montserrat tant de personatges de la cort com de ciutadans.

1. 2. *Un camí per la vall del Llobregat*

El camí més directe entre Barcelona i Montserrat ha estat sempre el que circula per la vall del riu Llobregat. No s'ha de perdre de vista que el Llobregat és un riu que passa pel peu mateix de la muntanya de Montserrat i que Barcelona és emplaçada a l'extrem oriental del seu delta.

El trànsit per la vall del Llobregat es fa seguint la vora del riu, per la qual cosa el camí és força planer, malgrat que presenta algunes dificultats. Una és la necessitat que hi ha de travessar el corrent per algun lloc, ja que Barcelona és a la riba esquerra i el massís de Montserrat a la dreta; i, una altra també molt important, és haver de superar els tres congostos que es troben al llarg del seu curs. Anant riu amunt, el primer i fàcil de creuar és el de Roca de Droc; el segon, més dificultós, és el de Martorell; i el tercer, és el de Monistrol, ja al peu mateix del massís de Montserrat; tot i que aquest queda dins del recorregut que ve de Terrassa. Malgrat el seu cabal, el riu Llobregat es podia travessar a peu per alguns dels nombrosos guals que hi havia al llarg de tot el curs baix,²³ però era força més dificultós quan havien de passar els caruatges. En aquest cas, la solució més idònia era construir un pont. Però per fer aquestes obres d'enginyeria calia disposar d'uns recursos tècnics i econòmics, tant per a construir-los com per a mantenir-los transitables, que no sempre podien mobilitzar-se. Durant molts segles només n'hi hagué dos, el de Martorell —el pont del Diable, en obres entre 1283 i 1285— i el de Monistrol. Ambdós foren projectes molt costosos, que exigiren grans despeses i es dilataren durant molt de temps. El pont del Diable, erigit sobre fonaments romans, estigué en obres des de l'any 1283 fins al 1285²⁴, mentre que per fer el de Monistrol es va haver d'esperar fins el 1317, tot i que la construcció no s'acabà fins el 1375.²⁵ Encara més dificultosa fou la construcció del pont de Sant Boi. Encarregat directament pel Consell de Cent barceloní, s'hi començà a treballar el 1303 i fou acabat el mateix any —era un pont de fusta—, però el 1315 una riuada se l'emportà. Refet una altra vegada, consta que

fou destruït de nou el 1336, i així al menys sis vegades més, fins al 1509. Des de llavors, es desistí d'intentar una nova construcció fins que, ressuscitat l'any 1864, una altra riuada l'enderrocà el 1866.²⁶

Una altra opció era passar el riu amb una barca. Aquest enginy no era pas una barca convencional de les que serveixen per navegar pel mar. Ni tan sols era vàlida per solcar l'aigua dels rius i dels estanys. Era, simplement, una espècie de rai lligat amb una corda gruixuda, anomenada sirga, semblant a les que encara hi ha al delta de l'Ebre. Aquestes barques, de fons pla, permetien el pas de vianants i fins i tot de carruatges amb força facilitat, encara que l'aigua del riu no tingués gaire profunditat. El principal problema era la seva poca capacitat, que alentia el servei i allargava el temps invertit en fer els diversos recorreguts. A més, en cas de riuada, s'havia de suspendre el pas del riu i, aleshores, fins i tot perillava la integritat de les barques. Moltes vegades se les havia hagut d'anar a buscar riu avall, des d'on eren arrossegades amb una sirga tibada per cavalleries disposades a banda i banda del riu, fins als seus llocs d'origen.²⁷

Al curs baix del Llobregat va haver-n'hi moltes. N'hi havia a Sant Andreu de la Barca, a Sant Vicenç dels Horts, a Sant Boi i al Prat de Llobregat. La més popular pels viatgers que circulaven pel camí ral o reial —via pública i principal que gaudia de la protecció del rei—, i també pels romeus i pelegrins que anaven a Montserrat, fou la de Sant Andreu. En general, hom preferia passar amb aquesta barca, situada a la confluència entre la riera de Rubí i el riu Llobregat, a la sortida de Roca de Droc, que no pas utilitzar el pont del Diable, situat uns quatre quilòmetres riu amunt.²⁸

L'edat d'or de les barques del Llobregat va ser entre els segles XIV i XVIII, que va ser quan es va començar a renovar la xarxa de camins propers a Barcelona. La construcció, en aquesta època, del pont de Molins de Rei va provocar la desaparició d'aquest tradicional sistema de pas.²⁹

L'altra gran dificultat era l'orografia. El curs del Llobregat és força rectilini, però aquesta característica amaga, a primera vista, que les unitats de relleu per les quals passa són perpendiculars al seu curs. Això significa que cada vegada que el riu troba una serralada, per mantenir aquest curs, la talla i la travessa perpendicularment formant els coneguts congostos de pas difícils per a qualsevol camí. El primer congost que es troba, venint de Barcelona, és el de

Roca de Droc, entre el Papiol i Pallejà, incòmode de passar per la vora dreta del riu, però que és fàcilment transitable per l'esquerra, on hi ha l'aiguabarreig amb la riera de Rubí. Precisament la barca de Sant Andreu era emplaçada a la sortida d'aquest pas.

El segon és el congost de Martorell, més llarg i pendent, tant per un costat del corrent com per l'altre. De fet, tant a una riba com a l'altra, el camí anava a mig vessant i si l'antic camí romà portava fins al pont del Diable per la vora esquerra del riu, quan es travessava aquest per la barca de Sant Andreu, es passava el congost per l'altra banda. En canvi, el congost de Monistrol forma un canó llarg i estret que dificulta molt el pas, si no l'impedeix del tot. El nou pont de Monistrol era d'utilitat per als romeus que venien del Vallès i del Bages, però no per als que pujaven Llobregat amunt.³⁰

1. 3. *Una part de l'antic camí de Sant Jaume*

La imatge del camí de Sant Jaume, des de Roncesvalls fins a la tomba de l'apòstol, a Galícia, és un tòpic que ha tingut i té molta força. Malgrat que no és pas inexacte, sí que es podria dir que és equívoc. Realment va existir tot un ventall de rutes de pelegrins que des del nord d'Europa es dirigia a Sant Jaume de Galícia i entrava a la península Ibèrica per la part occidental del Pirineu. Però el ressò del lloc de pelegrinatge també arribava a altres països de la cristiandat, concretament a les regions del sud d'Europa i de la Mediterrània, i els seus pelegrins, en general, entraven a la Península per l'anomenada calçada Francisca, successora de l'antiga Via Augusta, que anava entre Narbona i Barcelona.

Cap a finals de l'edat mitjana l'allunyament de la frontera sarraïna i la consolidació de les viles i ciutats, a més de la inseguretat política i social de l'oest de l'Occitània —des de les revoltes dels càtars fins a les dels hugonots—, allunyaren els pelegrins dels colls dels Pirineus i els portaren cap als camins més fressats i segurs de Catalunya i de la vall de l'Ebre. A partir del segle XV, per a molts dels romeus que anaven a Sant Jaume procedents d'Itàlia, el sud de França i fins i tot de Suïssa o de Baviera, sobretot per aquells amb més poder i riquesa, és a dir, els que portaven una major comitiva, el camí preferit serà el de Barcelona, on podien arribar amb vaixell, i seguir cap a Montserrat on veneraven la Moreneta, i Saragossa, on retien devoció a la Mare de Déu del Pilar —cal no oblidar que és la

patrona d'Espanya —, per unir-se a Logronyo al camí que baixava dels Pirineus, des d'on seguien ja la ruta comuna.³¹

L'escriptor Juan Alvarez de Colmenar va publicar l'any 1741 a Amsterdam, i en francès, un llibre en tres volums titulat *Annales d'Espagne et de Portugal*, que és una mena de guia turística de la península Ibèrica, on explica com era el camí de Barcelona a Aragó. En arribar a Martorell diu que

«a une lieue delà est le mont-Serrat [...]. Le mont-Serrat est une montagne de la Catalogne, célèbre pour sa hauteur prodigieuse, mais plus encore à cause d'un lieu de dévotion, qui s'y trouve, le plus fameux de l'Europe, après la Maison de Lorette & l'Eglise de St. Jacques».

I encara afegeix

«Il n'y ha point de Pèlerin qui allant a St. Jacques, n'aille aussi à Notre Dame de Mont-Serrat».³²

1.4. *El camí ral des de Barcelona fins a Martorell*

Abans de la construcció del pont de Molins de Rei, aquesta era la principal via de comunicació de Barcelona cap a les regions del sud, ja que, seguint la vall del Llobregat, el seu trajecte evitava el terreny abrupte del massís del Garraf i, seguint un itinerari semblant al de la vella via Augusta romana, entrava al Penedès per la vall de l'Anoia, des d'on continuava cap a Tarragona, Tortosa i València. Així mateix era també la ruta que conduïa directament des de Barcelona cap a les terres de l'interior peninsular, per Igualada i Lleida. En fer-se el pont de Molins de Rei al segle XVIII, la nova carretera de Vilafranca i de Tarragona se separà d'aquest camí i entrà al Penedès directament pel coll de l'Ordal, però l'altra ruta, la de l'interior, ha mantingut la seva importància i encara avui dia la coneixem com l'autovia A-II.

El camí primitiu sortia de Barcelona pel portal de Sant Antoni. Passava per davant de la capella de Sant Llätzer i abandonava el terme de la ciutat pel lloc conegut com el coll d'Enforcats, que era situat més o menys on ara hi ha la plaça d'Espanya.

Des d'allà anava directament fins a l'església de Santa Eulàlia de

Provençana, edificada sobre una antiga vil·la romana i nucli primitiu de la ciutat de l'Hospitalet. Una mica més endavant, al costat de la Torre Blanca, s'hi construï un petit hospital de pobres i pelegrins que, amb el temps, acabà donant nom al nucli de població que nasqué al seu voltant, anomenat primerament la Pobla de l'Hospital i després l'Hospitalet de Llobregat.

El següent nucli de població és la vila de Cornellà. Aquí encara es pot veure el que es conserva de l'antic castell, un casal popularment conegut com *castell del Borni*, ara transformat en sala d'exposicions i lloc de conferències. Un xic més amunt, a la porta d'entrada de la Casa de la Vila, es conserven *in situ* dos capitells d'estil àrab califal que es van trobar accidentalment el 1928 i que se suposa pertanyien a la primitiva església.

Després de Cornellà, el camí antic seguia pel que ara es coneix com el camí de la Destraleta, on encara resisteixen algunes masies —can Trabal i can Tirel—, cap a Sant Joan Despí. Aquí, i davant de l'església parroquial, que era anomenada primitivament Sant Joan del Pi, hi ha una capella gòtica on es venera la Mare de Déu del Bon Viatge, de la qual Joan Amades explica que fou trobada per un vailet a la soca d'un pi³³. El recorregut passava pel carrer Major en direcció cap a Sant Feliu, on entrava pel lloc conegut com les Monges Franceses, col·legi construït sobre el que fou palau de l'industrial baixllobregatí Erasme de Gònima.

A partir de Sant Feliu de Llobregat, l'antiga via discorria per la carretera actual fins al llavors petit poble de Molins de Rei, on l'edifici més important era el palau dels Requesens, ja desaparegut, però que ocupava gairebé la meitat del nucli de població. Passava després pel costat dels antics molins reials, creuava al peu del turó on hi ha el poble del Papiol i, després de travessar la riera de Rubí, arribava a la barca de Sant Andreu, preparada per creuar el riu.³⁴ Aquest trajecte l'explica força bé el secretari de l'ambaixador Sigismondo Cavalli, el 1557:

«Tres milles més endavant, hom troba un lloc del Comanador de Castella dit Molins de Rei, on hi ha un força bon palau, encara que vell, amb molt belles hortes i unes boniques fonts. Passada aquesta vila, pugem sobre uns antics turons, al costat dels quals descobrim el Llobregat. D'aquest riu surt un ampli rec que fa moure alguns molins del damunt

dit Comanador, en un lloc anomenat Sant Andreu de la Barca. Al cap de cinc milles passem, en barca, el riu suara esmentat, que és la meitat que la Brenta».³⁵

Quan es construï el pont de Molins de Rei, al segle XVIII, va canviar no tan sols el lloc per on es passava el Llobregat, sinó també tot l'itinerari que acabem de descriure. Els passatges del riu a l'alçada de Martorell i Sant Boi van perdre importància i el pont de Molins de Rei van convertir-se en el punt neuràlgic de la xarxa de carreteres a ponent de Barcelona. Va ser una obra d'una grandària tal que no va deixar indiferent a ningú. En el qüestionari que va encarregar Francisco de Zamora el 1789 als ajuntaments, el de Molins de Rei va especificar:

«Hay en la inmediación del pueblo y sobre el mismo río Llobregat, el puente llamado de Molins de Rey, que se compone de 15 arcos, adornado de unas calçadas mui pobladas de árboles que le hermosean; y es semejante en toda su construcción al Puente Largo de Arangüez. Y se formó este puente en el año de 1769, a dirección del cuerpo de ingenieros. Se paga un peazgo con arreglo al de Castilla, siendo essentos de su construcción los individuos de Molins de Rey, Pallejá y San Vicente dels Horts. Y este producto es de la Real Hazienda y se halla destinado para la recomposición y formación de los caminos del Principado».³⁶

Poc més tard, el 1793, el baró de Maldà rondinava:

«Ya se'ns ha atrevassat un sis o as luego de voler eixir del pont de Molins de Rey, que ha durat un quart d'hora. A la entrada del de Molins de Rey la contribució pecuniària si us plau per força y, a la surtida del pont, tal sis o as. Comen-sàbam bé per arribar més de 9 hores a Martorell i dinar a Esparguera».³⁷

Quinze anys més tard, el control del pont de Molins de Rei va ser un element fonamental en la Guerra del Francès que enfrontava els invasors, dominadors del Pla de Barcelona, i les forces guerrille-res dirigides pel general Manso, el qual en ocasions situava el seu

quarter general al poble de Pallejà. Les escaramusses, i fins i tot les batalles campals, al mateix pont i en el tram de riu que l'envolta van ser freqüents.

La construcció del pont de Molins va ser només la part més visible d'una gran obra que va emprendre la nova dinastia borbònica per a la construcció d'una xarxa de comunicacions més moderna i eficaç, obra que va mantenir-se durant tot el segle XVIII. Això significava, a més de la substitució de les barques per un gran pont, la construcció d'unes carreteres per on es pogués circular ràpidament, és a dir, on el ferm fos lliu i sense fang ni bassals i on dos carruatges poguessin creuar-se sense dificultats.³⁸ El viatger anglès Arthur Young s'hi referia el 1787 quan escrivia:

«Arribat per fi a un gran camí construït per compte del rei. La calçada té de 50 a 60 peus d'ample i està protegida a cada costat per un mur de contenció. Els homes que el fan guanyen de 18 a 25 sous diaris i, a més, els donen un got de vi si ho fan bé».³⁹

Totes les carreteres que conduïen al pont es van haver de fer de nova planta. La que l'unia amb Barcelona va canviar fins i tot d'itinerari. Des del coll d'Enforcats, a l'actual plaça d'Espanya, la nova carretera seguia per Hostafrancs i les Corts fins a arribar a Collblanc, antiga collada situada al terme de l'Hospitalet, i es perllongava fins al torrent d'Esplugues. Aquí s'hi va construir un pont, el d'Esplugues, que si bé té menys anomenada que el de Molins de Rei ha estat igual d'important, ja que ha canalitzat les comunicacions de Barcelona amb el pla del Llobregat en els últims segles. Al costat mateix del pont s'hi construï el nou hostel de Picalquers, actualment seu de l'ajuntament d'Esplugues. Des d'aquest pont la carretera continuà directament, sense passar per cap poble, fins a ajuntar-se amb l'antic camí ral a l'altura de Sant Feliu de Llobregat i anar de dret, pel costat del nucli de Molins de Rei, fins al pont homònim.

La construcció del pont de Molins de Rei també obligà a refer tot l'itinerari, Llobregat amunt, de la ruta cap a l'interior del país. Com ja hem dit, la barca de Sant Andreu desaparegué, de manera que la nova via s'iniciava al lloc on hi havia la bifurcació amb la carretera de València. Aquest indret, anomenat els Quatre Camins,

entre el pont i l'actual fàbrica de ciment Molins, fou durant molts anys un lloc de referència per a les comunicacions del Baix Llobregat. A partir dels Quatre Camins, la carretera arribava també a Sant Andreu de la Barca, però ja no des de la barca sinó des del poble de Pallejà. Aquí cal tenir ben present que calgué fer obres importants per obrir el pas pel congost de Roca de Droc on les muntanyes de Corbera arriben fins a tocar el riu.⁴⁰ Durant el segle XIX, sembla que Roca de Droc fou un lloc perillós, on els bandolers esperaven sovint per assaltar els viatgers.⁴¹

Des de Sant Andreu de la Barca fins a Martorell la ruta seguia el mateix recorregut del camí ral anterior, però donada la dificultat del pas per la dreta del congost de Martorell, s'hagué d'obrir un itinerari nou. Jaume Codina ha recollit unes declaracions fetes per Arnau Sabatan, hostaler de Martorell, l'any 1581:

«I en algunes parts hi ha mal camí [...] i sobretot el camí del Congost del present terme que està d'una manera tal que un home no pot quasi passar al costat de l'altre a cavall si no és amb gran perill de caure i despenyar-se fins el riu, i una carreta sola amb gran dificultat pot passar-hi. Jo he vist caure una carreta amb les mules que portava blat, que es perdé quasi tot, i després gent de la vila amb portadores l'arreglegava [...]. I també la carreta d'en Goday i la carreta d'en Modolell i la d'Antoni Esteve de la Moriscota li han caigut tots els animals avall fins al riu. Hi he vist caure un matxo sol que anava carregat de guix que duien a Montserrat [...] en un pas tan estret, doncs, hi ha perill de ser robat. Que moltes vegades he sentit *via for* que s'hi robava i s'hi han seguides morts».⁴²

A la sortida del congost s'arribava a la vila murada de Martorell. Abans d'entrar-hi, Wilhelm von Humboldt, com molts altres viatgers, va visitar el pont del Diable, per on ja no es passava:

«Antes de entrar en Martorell visité el puente que aquí atraviesa el río y al que llama el pueblo Puente del Diablo. Es evidentemente nuevo y de arquitectura gótica; forma una bóveda alta, de ángulo agudo y en su centro se ha construído un arco pequeño para dificultar el paso de vehículos, paso

que, ya sin esto, sería muy difícil a causa del pendiente. En el extremo del puente existe un viejo arco [...]. Comúnmente se entiende que es un arco de triunfo que Aníbal habría erigido en honor de su padre Asdrúbal». ⁴³

I aquí, com fan molts altres viatgers erudits, es posa a elucubrar sobre el seu origen, en base als autors que l'han esmentat i els altres ponts semblants que ell coneix. Aquesta pràctica és força comuna en els viatgers del segle XVIII i s'ha d'emmarcar en l'esperit de la Il·lustració, que fa que aquests visitants observin i prenguin notes de tots els detalls possibles, tant del viatge com de l'estada a Montserrat. Detalls que ara per a nosaltres són preciosos.

En canvi les anotacions del baró de Maldà, també força interessants, van per una altra banda:

«A l'entrar al carrer de Martorell, quin sab quants carros nos isqueren per davant, fent-nos aturar per no encallar-se las unas rodas amb altres. Y hem vist a un dels montserratins que anava ab lo porró vuit al capdemunt d'un bastó, com qui du lo fanal de la retreta. Y tants carros, sillas volants y gent aturada i caminant. Amigos, era broma! Hem arribat a un quart de onse a l'hostal o fonda dels Tres Reys, una hora després de dexats lo lloch de Sant Andreu de la Barca». ⁴⁴

1.5. *El camí romeu de Martorell a Montserrat*

A Martorell la via cap al Penedès marxava per la vall de l'Anoia i el camí ral cap a l'interior seguia per la carena que hi ha entre aquest riu i el Llobregat, en direcció a Masquefa i Piera, des d'on seguia cap a Igualada i Lleida. Són molts els viatgers que han explicat la impressió que els ha fet la vista de la muntanya de Montserrat mentre transitaven pel camí ral.

Això vol dir que a partir de Martorell, el camí de Montserrat se separava dels altres i que prenia individualitat pròpia. En documentació diferent recollida des del segle XVI fins a mitjan segle XVIII, és anomenat *camí real que va a Montserrat*, *camí ral de Montserrat*, *itinere regio Monasterio Beata Maria Montiserrati*, però també *caminum regium que itur a villa Martorelli ad villam Sparagaria*, *camí de Magarola* i d'altres denominacions parcials. ⁴⁵

Des de Martorell a Montserrat el camí circulava ja definitivament a ponent del Llobregat. Per evitar el congost de Monistrol, s'anava apartant progressivament del riu i passava pel mig de la plana que s'estén entre les muntanyes de l'Ordal i el massís de Montserrat, petita part de la depressió Prelitoral que hom anomena de vegades com la Conca de Montserrat. Travessava el poble d'Abrera, la vila d'Esparreguera i el petit nucli de Collbató fins a situar-se al peu de la muntanya de Montserrat.

El castell i la vila de Collbató a finals del segle XVIII. (Detall del dibuix de Pere Pau Montaña i Francesc Renart, 1790, BM, ms. 1137).

De Martorell se sortia pel pont de fusta situat sobre el riu Anoia. Era un pont de peatge i segons la resposta de Martorell al qüestionari de Zamora,

«el dueño de esta puente es el Común de la misma, que unos años por otros sacan en público subasta unas 1.200 libras. Dicho Común lo posee por un privilegio particular que tiene para construirlo de la reina doña María,

fecha a los 15 de julio de 1437; en cuya puente se paga de pontazgo dos dineros por cabeza, un sueldo por cada carro, dos sueldos por cada coche, quedando eximidos de este pago todos los sacerdotes, militares, caballeros y otros privilegiados». ⁴⁶

A continuació s'arribava a l'ermita del Pontarró, ja desapareguda, però d'una certa anomenada entre els viatgers. Aquí és el baró de Maldà, gran detallista, qui ens ho explica:

«Hem eixits de Martorell y dret al pont de fusta, seguint lo camí directe, arbolejat, fins a girar al de la dreta, al costat de la hermita de Nostra Senyora de Pontarró. Y per amunt fins a girar al camí de l'esquerra, dret al poble d'Abrera». ⁴⁷

Dels tres petits nuclis de la banda de ponent del Llobregat que formaven el municipi d'Abrera el camí ral els enfilava l'un darrere l'altre. Des del carrer de les Mates baixava cap el torrent Gran i entrava al poble d'Abrera pel carrer Nou, fins arribar a la plaça de la Creu. Aquest lloc era, al segle XVII, l'extrem sud del poble. Actualment és una creu de pedra, refeta després de ser malmesa durant la Guerra Civil. ⁴⁸ El camí seguia pel carrer Major, passava per sota l'església parroquial de Sant Pere, una construcció romànica del segle XII, i anava a travessar la riera de Magarola en direcció a Esparreguera. La sortida d'Abrera es feia pel Rebato, on, segons la tradició popular, es va penjar el cap d'un bandoler conegut amb aquest mateix nom.

Antigament els romeus arribaven a la vila d'Esparreguera seguint la carena o serra del Truquell, que s'allargassa entre el Llobregat i el Torrent Mal. En un primer moment el camí ral passava per dins de la vila, pel costat de l'església parroquial, i la mateixa vila no era més que un llarg carrer, avui amb diversos noms: carrer de Cavallers, Major i de Montserrat. En passar per aquest llarg carrer l'opinió dels viatgers era contradictòria. Francisco de Zamora escriu, el 1789, que «Esparraguera es una villa situada en llano, en una calle muy larga, bastante ancha, no mal empedrada y de casas regulares», ⁴⁹ mentre que el baró de Maldà, el 1793, protesta altra vegada:

«Luego, proseguint la carretera, plens tots aquells camps de arbres olivers, hem vist lo empinat campanar de la famosa vila del Vuit d'Oros. Ay!, vull dir de Esparguera, que luego nos hi som entrats, tremolant bé los coches per aquell carrer traveser, y, en seguida per aquell tant llarch, fins a mitg lloch, en la primera plasa, ahont és lo hostel, al qual hem baixat per dinar». ⁵⁰

Un cop superada la vila d'Esparreguera, hom s'encaminava ja cap al terme de Collbató, sempre amb la silueta de la muntanya de Montserrat com a teló de fons.

2. Els camins romeus del Penedès, el Garraf i el Camp de Tarragona

Si el camí del Llobregat és, sobretot, un camí amb un origen concret que és la ciutat de Barcelona i té un itinerari gairebé lineal, els camins romeus que duen a Montserrat des de l'occident són completament diferents. No hi ha un punt de partida definit i per tant no pot haver-hi un sol itinerari. Podríem dir que hi ha tants llocs d'origen com pobles i ciutats hi ha en aquestes contrades i que els diversos itineraris que es formen a les viles més importants, com Vilafranca, Sant Sadurní o Piera, es van agrupant de manera que, en acostar-se a la muntanya, els camins són menys, però més importants. Tots aquests pelegrins es concentraven a Piera, d'on sortia, i encara surt, el sender principal que porta fins a Collbató.

En aquest cas, però, les fonts són escasses, poc generoses i molt diferents de les que hi ha sobre el camí de Barcelona. Aquí no tenim cap testimoni escrit relacionat ni amb algun viatger que hagués seguit aquesta ruta i s'hagués entretingut en descriure el paisatge o el folklore; o amb algun noble que s'hagués desviat del seu camí per visitar un lloc interessant; o amb algun pelegrí que recorregués els santuaris. Les úniques fonts que tenim fan referència a les romeries i a les processons populars que, a l'igual que a la resta del Principat, s'organitzaven en molts pobles i viles d'aquestes contrades catalanes. Algunes romeries sortien amb motiu d'una ocasió especial; altres ho feien regularment i, molt sovint, amb caràcter anual. Serra i Postius explica que, al segle XV, en temps de l'abat Pedro de Burgos, a més de les personalitats i pelegrins individuals

«vienen las processiones, que son mas de quarenta, de manera que hay días que se hallan juntas mas de cinco mil personas». ⁵¹

I afegeix el nom d'algunes poblacions que, a la seva època, el segle XVIII, visitaven el monestir en processió:

«El segundo dia de Pasqua de Resurrección —el dilluns de Pasqua—, subían a Monserrate en processión los de la villa de Piera y los del lugar de La Granada y estos segundos ivan vestidos de peregrinos [...]. En el mes de mayo acudían los de la villa de Igualada y de los lugares de Pierola, Masquefa y Rubió, en diferentes días [...]. Los del término de Mombuy no tenían día fixo y cuando subían ivan en hábito de peregrinos [...]. [Y] de siete en siete años iba la Villa de Sitges». ⁵²

D'aquesta tradició, actualment encara viva, es mantenen les pujades anuals a Montserrat, però ara la majoria de vegades el trasllat es fa amb autocar. Malgrat tot, les viles més importants de l'Alt Penedès —Vilafranca i Sant Sadurní— i del Garraf —Sitges i Vilanova— encara fan el recorregut a peu des dels seus respectius municipis.

2.1. *Les rutes del Penedès*

Els camins de pelegrinatge a Montserrat naixien als pobles i a les viles de la mateixa línia de costa —Cubelles, Vilanova i la Geltrú i Sitges—, mentre que les procedents del Camp de Tarragona entraven al Penedès pel seu extrem occidental i, com hem apuntat anteriorment, es dirigien cap a les grans viles més properes a la muntanya santa on es concentraven i, unificades, continuaven per itineraris cada vegada més fressats i més clars.

Vilafranca del Penedès, la capital de l'Alt Penedès, és la vila més important. També és el punt on, encara avui en dia, convergeixen els itineraris que venen del Baix Penedès, i molt especialment el que neix a Tarragona i, passant pel Vendrell i l'Arboç, arriba a Vilafranca per Santa Margarida i els Monjos tot seguint el trajecte de l'antic camí ral de Barcelona a Tarragona i València.

Menys coneguda, però també molt important, és una altra ruta que comença igualment al Camp de Tarragona, però passa més

per l'interior que l'altra. Aquesta entra al Penedès pel coll de Santa Cristina, al terme de la Bisbal del Penedès, situat a la serra de la Rubiola, al límit entre el Baix Penedès i l'Alt Camp. A dalt del coll hi ha una ermita d'origen romànic, documentada des del 1348, i les restes d'una antiga casa forta que han estat datades com del segle XI.⁵³ En baixar del coll, el camí travessa per la Bisbal i segueix, ja per la plana penedesenca, cap a Sant Jaume dels Domenys fins arribar a Vilafranca, on també s'ajunten els camins que venen de la costa i on s'hi afegien els seus propis pelegrinatges. La més antiga es remunta a l'any 1457, quan la vila patí una pesta o passa coneguda com «l'any de les morts», i es va fer una recaptació per pagar un ciri que havia de ser dut en romiatge fins al monestir.⁵⁴ L'any 1612, davant la sequera generalitzada que afectà tot Catalunya, la vila i la universitat de Vilafranca del Penedès organitzaren una altra anada a Montserrat. De fet ja feia molts anys que es repetia el pelegrinatge anual a Montserrat, però aquesta vegada les circumstàncies van obligar a organitzar-ne una d'excepcional. El *Llibre Verd* de Vilafranca recull l'episodi i relata el recorregut que van fer els integrants de la processó. En total hi anaren trenta-dos pelegrins nomenats per les confraries juntament amb altres que s'hi afegiren «a son gasto per devoció». Havent oït missa i combregat

«partiren en ab professo de dita Iglesia parrochial anant per la plassa del Rey, vall del castell, plassa mayor, carrer dels ferrers, fins passada Sta. Magdalena ont se divideixen els camins y allí lo Vicari lliura la Vera Creu a un prevere dels qui anaven ab dits peregrins... se despediren y s'apartaren en camí am molt orde i concert... i dits peregrins se n'anaren a dinar a St. Jaume de Noya y al vespre a Piera a ont foren rebuts amb solempne professó y lluminàries acompanyant los fins a la Iglésia y lo endemà dematí, oyda Missa, pertiren per a Nostra Senyora de Montserrat acompanyantlos la professó de Piera fins foren fora la vila, y a la que foren a casa den Golart de Pierola prengueren un refresch i dende allí se partí Mr. Francesch March síndich de la present vila [...], anant primer a donar avís i demanar llicència al Fr. Abat per entrar dits peregrins y per saber lorde que havien de tenir».⁵⁵

Per definir per on anava el camí romeu de Vilafranca a Montserrat cal retenir tres noms: Sant Jaume d'Anoia, la vila de Piera i can Golart de Pierola. Gràcies al Centre Excursionista del Penedès —CEP—, que organitza una anada a peu des de Vilafranca a Montserrat coincidint amb la romeria anual, podem delimitar perfectament tot el trajecte. El CEP ha publicat a la seva pàgina web l'itinerari complet desglossat en etapes de quinze a trenta minuts cada una. No lliga totalment amb les notícies històriques, però, amb el coneixement previ del terreny, hom pot fer-se una idea de quin era el trajecte tradicional.

El CEP explica que la durada efectiva de la caminada és de deu hores, sense comptar les parades, i que ells ho fan el dissabte de la romeria. Surten a les set del matí de Vilafranca i arriben a Montserrat cap a les set de la tarda. Les etapes per la plana del Penedès són aquestes:

- Des de Vilafranca a la Granada, pel camí antic que encara es conserva en part.
- De la Granada a Santa Fe del Penedès, dues poblacions veïnes separades per un quart d'hora.
- De Santa Fe al mas Escardó, al terme de Subirats. S'ha de passar pel camí de la Barberana fins a la caseria de can Cartró i seguir un petit tram de la carretera de Puigdàlber.
- Del mas Escardó al Corral del Mestre; del Corral del Mestre a ca l'Avi; de ca l'Avi a les Parellades i de les Parellades a can Rosell de la Serra. Són masies i petits caserius dels termes de Subirats, el Pla del Penedès i Torrelavit.

La ruta que uneix tots aquests llocs del Penedès només té en comú que es fa per antics camins de terra, ja que no tenen altres característiques semblants i tampoc segueixen una direcció determinada. Creiem que cal entendre que s'ha triat el trajecte més convenient per fer-lo a peu fugint dels trànsit d'autopistes i carreteres. Això permet suposar que l'antic trajecte de la romeria, si bé no passava massa lluny d'aquest, devia ser un altre. Hi ha un parell d'itineraris antics que podien complir aquesta funció. Tots dos sortien del portal de la Granada de Vilafranca. L'un anava directament fins al castell de Lavit, passant pels nuclis de població de les Cabanyes, Puigdàlber i el Pla del Penedès. L'altre era el camí ral de Barcelona que, pas-

sant per la Granada, però no pas per Santa Fe, portava fins a Sant Sadurní d'Anoia.

Segons l'itinerari del CEP, el pas del riu de Bitlles es fa a l'etapa entre can Rosell de la Serra i can Cardús, per entrar ja a la conca de l'Anoia en arribar a la Fortesa. Aquest és un caseriu i antiga quadra documentat al segle XII⁵⁶ i situat al sud del terme de Piera, on s'arriba al cap de quatre hores d'haver sortit de Vilafranca.

A partir d'aquest lloc, el camí canvia d'aspecte ja que es deixa de banda la plana coberta de vinyes del Penedès i s'entra en un paisatge més muntanyós, meitat cobert de bosc i meitat de conreu. La xarxa de torrents ha obert fortes barrancades i els camins aprofiten les carenes que resten entre ells per passar amb més facilitat. La ruta del CEP enumera fins a tres masies, la Casablanca, can Bou i can València, situades al crestell entre els torrents del Patumàs, o de can Claramunt, i de can Cairot, que condueix en dues hores fins a la vila de Piera.

Aquest és l'actual camí romeu a Montserrat, però aquest itinerari deixa sense sentit la referència a «Sant Jaume de Noya» de la crònica del 1612. La resposta no és gaire difícil si tenim en compte que aquest topònim es refereix sens dubte a la caseria i antiga parròquia de Sant Jaume Sesoliveres, que també és força a prop de la Fortesa. Simplement, fos perquè volguessin passar per la parròquia o perquè fos el camí més habitual, els pelegrins de Vilafranca van dinar a Sant Jaume Sesoliveres i, seguint la carena veïna a l'anterior, aquesta vegada la que separa el torrent de Patumàs de l'Anoia, van passar per les masies del Maset de Montardit, can Torres de la Mata i can Claramunt per arribar igualment a Piera.

Piera era també un lloc reial, però amb la particularitat que només el castell de Piera es mantingué com a tal.⁵⁷ En canvi, la vila i la resta de la baronia passà a mans senyoriales, primer als Cardona i, des del 1431, a l'abadessa del monestir de Santa Maria de Pedralbes.⁵⁸ Aquí s'ajuntaven també altres camins romeus: el més oriental, que ve de la part de Sant Sadurní d'Anoia, i el més occidental, que ho fa des de Mediona, Pontons i el Montmell.

Des de Piera fins a Collbató hi ha tres hores i la ruta és única i coneguda popularment com el camí «de les Set Costes», ja que una bona part del recorregut és perpendicular als camins i a les rieres que va travessant i, per tant, és força costerut a causa de les contínues pujades i baixades. En efecte, des de l'extrem nord de la vila de Piera

el camí segueix per la carretera que mena fins als Hostalets de Pierola, centre actual de l'antic municipi de Pierola, dibuixant un ampli semicercle, tot i que el recorregut antic anava un xic més a l'esquerra en direcció al mas Marquet, a la plana de davant dels Hostalets.

A causa de l'extracció d'argiles de les bòbiles, aquest camí, però, es va interrompre i ara és força difícil de seguir. Des de can Marquet encara va directament fins als Hostalets i entra a la població per l'indret anomenat la Creueta. En surt per l'extrem oposat, pel lloc conegut com la Creu de Terme, i baixa directament cap a la riera de Claret per pujar per l'altra banda i arribar a can Peret de la Serra. Des de la sortida de Piera el traçat del camí és completament rectilini i des d'aquesta masia segueix la mateixa direcció. Travessa alguns torrents i carenes i, finalment, arriba a la llera de la riera de Pierola, on hi ha la gran masia de can Ponç. A prop hi ha l'església de Sant Pere de Pierola, seu de l'antiga parròquia.

El camí romeu, però, no es dirigeix cap a l'església sinó que, en travessar la riera, al lloc conegut com la Torre de Pierola, segueix per un camí estret que es va separant de la riera i reprèn la direcció de Montserrat. A gairebé dos quilòmetres hi trobem la capella, ara en runes, de Sant Cristòfol de Canyelles o de les Fàbregues i, una mica més amunt, el turó de Sant Cristòfol, des d'on es pot contemplar una magnífica vista de la muntanya de Montserrat i dels pobles i viles que hi ha als seus peus. Aquesta capella té una història força interessant, que explica mossèn Josep Mas en una de les seves *Notes* que ha arribat a publicar-se:

«La capella de Sant Cristòfol existia a Pierola en 1033 ab lo nom de Sant Cristòfol de Canyelles [...]. Fou traslladada o de nou edificada en 1374 en la pessa de terra que donà lo senyor del castell de Piera, lo noble Arbert Durfort, en lo lloc de las Fargas, vulgarment dit les Fàbregues, que es al peu del camí que de Vilafranca va a Montserrat, a prop del serrat que separa los termes de Pierola i Collbató. Avuy sols és coneguda ab lo nom de Sant Cristófol de Pierola».⁵⁹

La qüestió a resoldre rau a situar el primitiu emplaçament de la capella i les raons que van fer que se la traslladés de lloc. Per la documentació del propi mossèn Mas i per altra documentació, com capbreus i inventaris, sembla ser que la cel·la originària fou

edificada al segle X al lloc anomenat turó del Cementiri, a la quadra d'Orús, a prop del trifini entre les baronies de Collbató, Esparreguera i Pierola. Amb el temps, però, degué perdre la seva significació i el senyor de Pierola aconseguí el trasllat del culte al nou emplaçament, on hi havia també una font i on als segles XVI i XVII consta que hi havia ermitans.⁶⁰ Finalment, des del turó de Sant Cristòfol, el sender baixa cap a la plana de Collbató i es dirigeix cap a la muntanya de Montserrat.

3. Els camins romeus del Vallès a Montserrat

A diferència dels camins romeus anteriors, que arribaven a la muntanya de Montserrat per la part de Collbató, els que venien del Vallès ho feien per la part més oriental. És a dir, pel terme de Monistrol de Montserrat.

També aquí cal ressaltar la diversitat d'orígens geogràfics dels pelegrinatges que seguïen aquesta ruta. Així, tot i que una part important dels romeus venia de les viles i dels pobles del Vallès Occidental, aquesta comarca també era el lloc de pas habitual tant per a les romeries que tenien el seu origen al Vallès Oriental i al Maresme, com per a les que baixaven de les comarques gironines. Tal com passava al Penedès, doncs, els camins romeus del Vallès també tenien orígens múltiples i a mesura que s'anaven acostant al seu objectiu final anaven disminuint en nombre i augmentant en importància. Es podria dir que a partir de Terrassa el camí romeu ja seguia un itinerari únic.

Però aquesta xarxa de senders també acollia aquells altres romeus que arribaven a Montserrat des de Barcelona, seguint un itinerari que passava pel monestir de Sant Cugat del Vallès i que era una alternativa al recorregut que pujava per la vall del Llobregat. Tot i que el camí del Vallès mai va estar tant fressat com l'anterior pels pelegrins procedents de la Ciutat Comtal, cal tenir-lo en compte atès que posseïm diverses descripcions de romeus i viatgers que l'utilitzaren al llarg dels segles medievals i moderns.

3.1. *El camí romeu de Barcelona a Montserrat, per Terrassa*

El camí de Barcelona a Montserrat sortia de la ciutat medieval pel portal de l'Àngel i agafava el camí de Gràcia, que actualment és

dividit entre el passeig de Gràcia i el carrer Gran de Gràcia, fins a aquesta antiga vila, que encara avui en dia és un barri amb personalitat pròpia. L'itinerari continuava cap a la vall d'Hebron i Sant Cugat del Vallès, ja a l'altra banda de la serra de Collserola. Aquest fou el camí escollit per la majoria d'eclesiàstics, ja que ultra els dos monestirs esmentats, el de Montserrat i el de Sant Cugat, també passava pel de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron.

Els viatgers del segle XVIII n'han fet bones descripcions. Potser la millor de totes és la de l'il·lustrat Antonio Ponz, que el 1788 va publicar el llibre *Viaje de España*, on dona molts detalls dels llocs que va visitar. D'aquesta part del trajecte en diu el següent:

«Salí de Barcelona y a la media legua llegué al monasterio de padres de san Jerónimo, llamado de Valdebrón, en la cordillera que corre entre poniente y norte de la ciudad. Está situado este monasterio en un vallecito muy frondoso, con vista desembarazada a la ciudad, al mar y a la campiña. Todo aquel ameno distrito se halla revestido de diferentes árboles y arbustos, que lo hacen sumamente agradable. Entré, aunque muy de paso, en este monasterio y, fuera de su competente capacidad y deliciosa situación, no vi cosa que llamase mi curiosidad en materia de bellas artes».⁶¹

Pocs anys més tard, el 1797, l'italià Antonio Conca, que s'autodenominava «curioso viaggiatore» publicava el seu *Viaggio da Barcellona a Monserrate* i descrivia el monestir així:

«Mezza lega distante da Barcellona si trova il Monastero di Valdebron del Padri Gerolamini, il quale sebbene in luogo eminente, é tuttavia collocato in una valle per riguardo ai monti, che gli sovrastano [...] fuorché davanti, ove gode di un'amplia e bellissima veduta, signoreggiando le colline, le pianure, la Città e il mare».⁶²

Avui dia, aquest monestir ja no existeix i el lloc és travessat per la carretera de l'Arrabassada, que condueix directament cap a Sant Cugat. Aquesta carretera es va construir a finals del segle XIX, però antigament el camí anava des del monestir de Sant Jeroni pel fons de la vall de Sant Medir, on, a mig camí, hi ha l'ermita i l'antiga par-

ròquia homònima. Aquí se celebra una romeria de molta nomenada entre la gent de Sant Cugat, de Gràcia, de Sant Gervasi i de Sarrià, que commemoren així el martiri de Medir, un pagès de Sant Cugat mort pels romans que perseguien el bisbe Sever de Barcelona, que s'havia fet escàpol per aquest camí.⁶³

El recorregut segueix el curs de la riera de Sant Medir fins al monestir benedictí de Sant Cugat del Vallès. Aquest cenobi, que és documentat ja l'any 878, es situa a l'indret que els romans anomenaren *Castrum Octavianum*. És molt possible, també, que estigués situat sobre el mil·liari vuit de la via romana que unia les ciutats de Barcino i Egara —Terrassa— i que el camí que duu fins aquí sigui la reminiscència d'aquesta antiga via. El viatger Antonio Ponz va valorar molt positivament el monestir, sobretot el claustre, tal com delaten les seves paraules:

«No quiero que se quede en el tintero la noticia del monasterio de San Cucufate, que se encuentra antes de llegar a Tarrasa. El vulgo lo llama San Cugat y San Colgat. Entré a dar un vistazo y no me pesó el ver un caprichosísimo claustro, en el cual hallé nada menos que unas cuatrocientas columnas, cuya altura me pareció de cuatro o cinco cuartas cada una, sin contar los capiteles, que guardan la medida y corte del corintio. Todos tienen ornatos diferentes y se componen de figurillas, animalitos, aves, historias sagradas, etc. Por este término es de las cosas raras y singulares que pueden verse. La fundación de este monasterio es mucho más antigua que la referida obra y pertenece a una Congregación de Benedictinos que viven como clérigos regulares [...]. En la iglesia no vi ornatos que particularmente llamasen mi atención».⁶⁴

També el «curioso viaggiatore», Antonio Conca, es va aturar en aquest:

«Celebre ed antico Monastero appartenente ad una Congregazioe de Benedictini [que] s'incontra dirigendo il camino verso Terrasa, e si chiama di San Cucufate, il quale è situato in territorio abbondante di grani e di ogni qualità di frutti».⁶⁵

Conca fa referència, així mateix, a l'antiguitat del lloc tot assegurant que, «senza dubbio, al tempo de romani era una celebre popolazione denominata *Castrum Octavianum*» i explica la grandiositat del «capricciosissimo chiostro», recollint les referències de l'«Abate Ponz», a qui cita expressament.

Bé sigui passant per Rubí o, més probablement, per un itinerari més directe, el camí romeu feia cap a Terrassa, ciutat que els dos viatgers esmenten de manera semblant. Escriu Antonio Ponz:

«Acabada de subir la empinada cuesta y de bajar del lado opuesto —aquí fa referència a la serra de Collserola—, fuí caminando por tierra más llana hasta la villa de Tarrasa, distante tres horas de Barcelona y cinco de Montserrat [...]. Tarrasa fué la antigua Egara o un barrio de ella, como yo creo, el cual probablemente la dividia un profundo barranco o hendidura de la tierra, que hoy también subsiste y se comunican por un alto y suntuoso puente. En la parte, a mi parecer más antigua, hay dos iglesias, que también lo son y en una de ellas se conservan dos inscripciones».⁶⁶

I Antonio Conca exposa, en un relat molt similar a l'anterior, que:

«Terrasa è celebre per le Fabbriche de panni fini e di altri manufatture di lana, sorgente di grandi ricchezze per i suoi industriosi abitatore. Questa si è l'antica Egara, o piuttosto un suo Sobborgo, che restava diviso da una profondità tuttora esistente e si congiungeva, come al presente, con un suntuoso ed elevato ponte. Nella parte più antica sonovi due Chiese parimente antiche, in una delle quali si conservano due romane iscrizione».⁶⁷

Aquí, a Terrassa, era on es feia el reagrupament amb la resta de pelegrins que venien d'altres llocs, per continuar cap a Montserrat per un itinerari comú, del qual parlarem tot seguit. Abans, però, voldríem acabar de definir el camí romeu procedent de Barcelona. Els relats dels viatgers anteriors només se centren en els llocs més importants del seu recorregut, aquells que podríem anomenar caps d'etapa, i en canvi deixen en blanc la resta del trajecte. Per a qui vul-

gui conèixer més detalladament aquests itineraris disposem d'una altra eina que pot aportar nova informació. Ens referim als senders de gran recorregut GR-6 i GR-96, que ha publicat la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya⁶⁸. Tot i que aquests senders no segueixen el recorregut històric de les antigues rutes —ni tant sols ho pretenen—, sí que ens ofereixen itineraris alternatius a les carreteres asfaltades. Per mor de la topografia, a més, els seus itineraris no solen allunyar-se gaire dels camins tradicionals.

Tant el GR-6 com el GR-96 tenen una part de l'itinerari que coincideix força amb el del nostre camí romeu i una altra que no. Per al tram entre Collserola i Terrassa és el GR-6 el que ens és més proper, mentre que per al tram entre Terrassa i Monistrol aquest protagonisme recau en el G-96.

El GR-6 neix a Barcelona, al barri d'Horta. S'enfila per la serra de Collserola fins al coll del Maltall de Magarola i segueix per la serra de Sant Medir, entre els termes de Sant Cugat i Cerdanyola. Deixa de banda la capella del sant i poc després baixa cap al fons de la vall, fins a la font de Sant Sever, des d'on s'encamina cap a can Borrell i el Pi d'en Xandri. L'arribada a Sant Cugat del Vallès la fa pel mateix lloc que ho feia el camí antic. Un cop aquí, creua el terme municipal en direcció nord, passant per la plaça de la Creu del Coll de Fava i pel Centre d'Alt Rendiment Esportiu. Més endavant travessa l'autopista AP-7 i, un tros més enllà, arriba al coll de can Camps, al trifini entre Sant Cugat, Cerdanyola i Sant Quirze del Vallès. Fins aquí hem anat seguint l'anomenat camí dels Monjos, que comunicava els monestirs de Sant Cugat i de Sant Llorenç del Munt. A partir d'aquí continuem una estona més per aquesta mateixa via, passant a prop de can Barata, fins a arribar al mirador de la serra de Galliners. Aquí el GR-6 fa un gir cap a ponent en direcció a les Fonts de Terrassa, un barri residencial de Sant Quirze situat a la riera de Rubí, i tot seguit pren el rumb d'Olesa de Montserrat. Un xic més amunt, a la Creu del Conill, es creua amb el GR-96, que ve de Vallvidrera i es dirigeix cap a Terrassa. Canviant un GR per l'altre s'entra de seguida a Terrassa per sota de l'autopista C-16.

Hi ha un altre itinerari alternatiu per anar de Barcelona a Terrassa que també té la consideració de camí romeu. És el ja esmentat GR-96, el primer tram del qual va des de Vallvidrera fins a Terrassa, tot i que pren un rumb més cap a occident que l'anterior i no passa

Sumari

Pròleg.....	5
PART I. EL SECRET DE MONTSERRAT per Assumpta Muset i Pons i Miquel Vives Tort.....	7
Introducció	9
1. Montserrat: lloc d'eremitisme, monestir i centre de pelegrinatge	10
2. Un emplaçament feréstec	10
3. Un centre d'eremitisme	12
4. Un monestir pròsper	13
5. Un centre de pelegrinatge.....	14
6. Pelegrinatges i romeries	15
PART II. ELS CAMINS ROMEUS FINS A LA MUNTANYA DE MONTSERRAT per Assumpta Muset i Pons i Miquel Vives Tort.....	17
1. El camí romeu de Barcelona a Montserrat, pel Llobregat	19
2. Els camins romeus del Penedès, el Garraf i el Camp de Tarragona	31
3. Els camins romeus del Vallès a Montserrat	37
4. Els camins romeus del Bages.....	44
5. Els camins romeus des d'Igualada fins a Montserrat.	48
PART III. ELS CAMINS ROMEUS DE MUNTANYA DE MONTSERRAT per Assumpta Muset	53
1. Els camins romeus de la muntanya de Montserrat ...	55
2. La seguretat dels pelegrins i el control dels camins de la muntanya	89
3. Pelegrins, romeus i viatgers montserratins	96

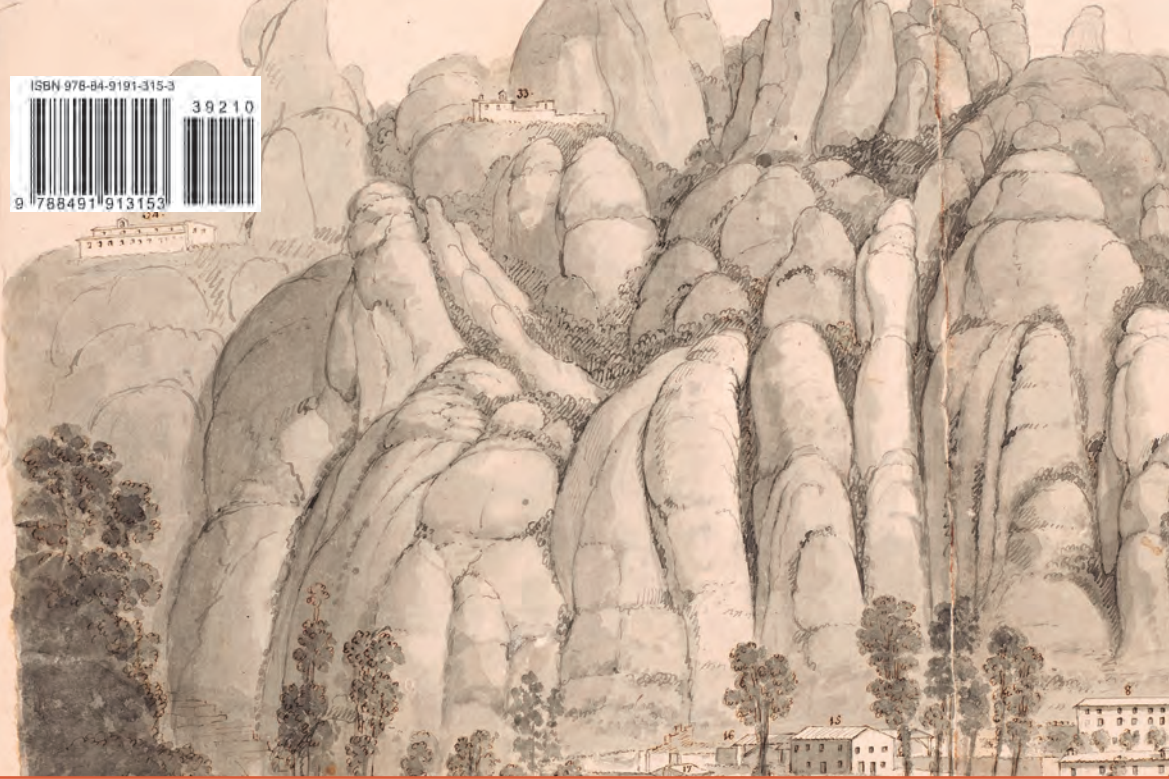
4. Els serveis	107
Conclusió	120
Bibliografia.....	125
Abreviatures.....	135
Agraïments.....	137
Notes	139

ISBN 978-84-9191-315-3

3 92 1 0

9 788491 913153

Montserrat ha estat des de sempre un lloc de fe. La descoberta de la Maredeu, la multiplicació dels miracles, la religiositat popular i el relleu del massís expliquen l'atracció del seu santuari, que aviat va esdevenir un destacat centre de peregrinació. Aviat, també, es va consolidar una xarxa viària que recollia els romeus i els duia fins als peus del massís. Un cop aquí, altres camins s'enfilaven costes amunt fins als peus de l'altar. Aquest llibre, de la mà de M. Vives i A. Muset, ens guia per un fascinant viatge a través dels camins de Catalunya i de la muntanya, acompanyant uns pelegrins, que poden ser reis, clergues o simples camperols, durant dies o setmanes, fins a prostrar-se davant de la Verge per a demanar-li un favor o agrair-li una gràcia ja concedida.

Ajuntament del

Bruc

**Diputació
Barcelona**

Generalitat de Catalunya
**Patronat de la Muntanya
de Montserrat**